

JOÓB MÁTÉ

A hallgatás terhe

A KOLLABORÁCIÓ
TRANSZGENERÁCIÓS HATÁSAI

 LUTHER
KIADÓ

Budapest, 2024

A könyv a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyarországi Evangélikus Egyház támogatásával jelent meg.

Lektorálta:
MIRÁK KATALIN

Minden jog fenntartva. Bármely másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli engedélyéhez van kötve.

© Joób Máté, 2024
© Luther Kiadó, 2024
Borítófotó © Keveházi János, 1958.

TARTALOM

ELŐSZÓ (Mirák Katalin)	9
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	13
1. BEVEZETÉS	15
Érintettség	15
Határterületi dilemmák a téma tárgyalása során	19
A kutatás kérdései és célkitűzései	19
A kutatás elhelyezése a szakirodalomban	20
2. ELMÉLETI HÁTTÉR	25
Történeti megközelítés	25
<i>Bevezetés a történeti megközelítéshez</i>	25
<i>A Magyarországi Evangélikus Egyház</i> <i>a kommunista-szocialista nyomás és</i> <i>kontroll alatt</i>	27
<i>Tényfeltárás a Magyarországi Evangélikus Egyházban</i>	39
<i>Az érintettek tényfeltárása</i>	48
Pasztorálpszichológiai megközelítés	58
<i>Bevezetés a pasztorálpszichológiai megközelítéshez</i>	58
<i>Trauma, krízis, stressz</i>	59
<i>Transzgenerációs perspektíva</i>	65
<i>Bűn, bűntudat, szégyenérzet</i>	69
<i>A gyász és a meghalás pszichodinamikája</i>	75

Megküzdés, védekezés, töredékképzés	79
A vallásosság és a hit szerepe a megküzdésben	85
3. MÓDSZER	88
Áttekintés	88
Célcsoport és mintavétel	88
Eszközök és eljárás	90
Etikai szempontok	91
Az elemzés módszere – grounded theory	92
4. EREDMÉNYEK	95
Első kódfa: meghatározó családi kontextus	96
<i>Első szelektív kód: élmények a családról</i>	96
<i>Második szelektív kód: élmények az érintett személyekről</i>	100
<i>Harmadik szelektív kód: az érintett személyhez való viszonyról</i>	107
Második kódfa: a szervezéshez kapcsolódó és a nyilvánosságra hozatalt kísérő érzelmek	111
<i>Első szelektív kód: tények és legfőbb érzések a szervezéssel kapcsolatban</i>	111
<i>Második szelektív kód: érzések a tényfeltárással kapcsolatban</i>	120
Harmadik kódfa: megküzdés és adaptáció	125
<i>Első szelektív kód: az érintett személyek megküzdése</i>	125
<i>Második szelektív kód: a feldolgozás belső és külső folyamata</i>	128
<i>Harmadik szelektív kód: a történetek adaptációja</i>	137

5. MEGVITATÁS	140
A család mint megkerülhetetlen tényező	140
Szembesülés a provokatív eseménnyel	146
Kapcsolatban maradni	149
6. KITEKINTÉS	151
Tanulságok – a pásztorolás hiánya	154
Kiútkeresés a nehéz témákból	157
BIBLIOGRÁFIA	161
Rövidítések	161
Hivatkozott művek	161

ELŐSZÓ

Működőképesek-e az általunk elképzelt sémák? Tud-e felszabadító erővel hatni, ha felszínre hozzuk a múlt mélységes kútjába süllyesztett történeteket? Tisztulást, gyógyulást hoz-e a sebek mégoly óvatos feltépése? Vagy épp ellenkezőleg, újabb sérülések magvát vetjük el vele?

Hallgatás, elhallgatás, elhallgattatás – a magyar társadalom egyik legmeghatározóbb 20. századi kollektív tapasztalata. Hallgattak a koncentrációs táborokból, a Gulag munkatáboraiából hazatértek, a magyar pusztára, falvakba és tanyákra kitelepítettek, az államvédelem vallatókamráit, börtöneit megjárta fogvatartottak, az ügynökhálózatba beszervezettek.

„Kijelentem, hogy az együttműködés során tudomásomra jutott államtitkokat és az állambiztonsági szervek általam megismert módszereit híven megőrzöm, és arról senkinek soha semmilyen körülmények között nem beszélek.” A szervezési nyilatkozat titoktartásra vonatkozó része sokak számára életre szóló megszeghetetlen ígéretté vált. Hiszen aláírták: „...senkinek soha semmilyen körülmények között...” A hallgatás idővel belsővé vált, és a fogadalmat a külső (politikai) keretek megváltozása sem tette egy csapásra semmissé.

A rendszerváltoztatás kezdetén az evangélikus egyház(vezetés) tett ugyan néhány tétova kísérletet saját múltja tisztázására, határozott lépés azonban csak másfél évtizeddel később történt. 2005 májusában egyházunkban valószínűleg kevesen sejtették, milyen összetett és hosszú távú folyamat indult útjára azzal, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Közgyűlése „az ügynökkérdéssel foglalkozó tényfeltáró bizottságot” állított fel. Bár ez is külső hatásra – a „Szakértő '90” néven publikált ügynöklista váratlan nyilvánosságra kerülése után – történt, korszakváltást jelentett. Az evangélikus egyház kinyilvánította, hogy szembenéz a kommunista diktatúra alatti történetének hosszú évtizedekig elhallgatott részével.

Működőképesek-e az általunk elképzelt sémák? Lehető-e a hallgatás terhe

hivatalos egyházi kezdeményezésre? Vagy az érintett nem lehetőségként éli ezt meg, hanem a megszólalás kényszereként?

Félelem, szégyenérzet, bűntudat vagy éppenséggel annak hiánya, harag, az elfogadó és megértő egyházi közösség hiánya – számos ok állhat a hallgatás hátterében. Míg sokan elzárkóznak a kommunikáció elől, mások megnyíltak, és a tényfeltáró bizottság kérésére számot adtak életük mindeddig (el)titkolt részéről, néhányan pedig a teljes nyilvánosságot is vállalták. A tényfeltárás egyik fontos felismerése éppen ez: a hálózatvezetés szigorú belügyi szabályozása ellenére nincs két egyforma ügynöktörténet, de a múlt személyes feldolgozása is egyedi és egyéni, nincs egységes receptje.

A tényfeltáró bizottság szisztematikusan kutatja és publikálja a diktatúra erőszakszervei és az egyházi személyek közti egykori kapcsolatokat. A történeti megközelítés és a történettudományos módszerek természetesen prioritást élveznek, de az érintettek megkeresése és megszólaltatása is szerves része a munkának.

Bár Joób Máté hivatalosan nem tagja a bizottságnak, rehabilitációs dolgozata méltán kap helyet a *Háló* könyvsorozatban. Műve nemcsak tematikusan kapcsolódik a történeti kutatásokhoz, de újszerű és jelentős tartalmakkal is gazdagítja a munkacsoport eddigi eredményeit. A lelkész és lelkigondozó közel tíz éve foglalkozik az ügynökkérdés egyéni feldolgozásának lélektani vetületeivel. Jelen írásának különleges célcsoportja van: „a másodvonalbeli érintettek”, vagyis azok a leszámazottak, akiknek az életére, gondolkodására, emlékeire, családi és egyéb kapcsolataira a felmenők titkos múltjának árnyéka rávetül, s akik – kéretlenül-akaratlanul és vétlenül, de – így maguk is „érintettek” lettek. Mert az ügynöki fedőnevek mögött nem csak egy-egy evangélikus lelkész, püspök vagy teológiai tanár állt; többségük apa, nagypapa és férj is volt. E kötetben az ő gyerekeik, unokáik szólalnak meg, mert – a szerző összegzése szerint – „ők is részesei, legtöbbször elszenvedői voltak a sok esetben előlük is teljesen eltitkolt történéseknek. Jelen kutatásomban az ő érzéseiket és belső munkájukat kívánom bemutatni. [...] hogyan próbálták megragadni a történéseket, és milyen megküzdési stratégiákat alkalmaztak annak érdekében, hogy a múlt váratlan öröksége hordozható legyen számukra.”

Az interjúk messzemenően igazolják a beszervezettség hosszú távú hatását. A lappangó gyanú, a kibeszéletlen titok lassan és csendben beszivárgott, majd beépült a családok életébe. Transzgenerációs hatása kétségtelen.

A kommunista diktatúra államvédelmi-állambiztonsági szervei alig öt évtizedig voltak jelen az evangélikus egyház életében. A sok évszázados

egyháztörténeti múlt távlatában röpké idő ez, mégis maradandó nyomokat hagyott az egyház testén. A belügyi gépezet működési mechanizmusáról és működtetőiről ma már hatalmas adatbázis áll rendelkezésünkre, és a hálózati személyek tevékenységét is egyre pontosabban ismerjük. Ám a titkos együttműködés lélektani hatásait a mégoly alapos történeti kutatómunka sem tudja felszínre hozni. A levéltári dokumentumok ezekbe a mélységekbe a legritkább esetben vezetnek el. A folyamat elakad, amelyet a tényfeltáró tapasztalat szerint leginkább a beszéd és a párbeszéd lendíthet ki a holtpontról.

Az ügynökkérdés feltárása nemcsak a múltról, de a jövőnek is szól. Az egyház jövője szempontjából egyáltalán nem érdektelen, miképpen öröklődik át a terhes múlt a következő generációk számára. Működőképese-e az általunk elképzelt sémák? A megszólalásnak bizonyosan van felszabadító ereje. A tényfeltáró bizottság publikációs sorozatának legújabb kötete ennek ad most teret.

Mirák Katalin,
a Magyarországi Evangélikus Egyház
Tényfeltáró Bizottságának elnöke,
a *Háló* sorozat szerkesztője

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik hozzájárultak ahhoz, hogy ez a kutatás elkészüljön. Mindenekelőtt az interjúalanyoknak köszönöm, hogy nyitottak voltak a beszélgetésre, hogy vállalták a megosztás kockázatát, hogy volt bátorságuk olyan érzésekkel is találkozni és azokat szavakba önteni, amelyeket más helyzetekben talán egyszerűbb elhallgatni. Köszönöm azokat a pillanatok is, amikor a beszélgetés során együtt pihentünk meg egy rövid ideig tartó csendre, vagy amikor képletesen leoldottuk a szíjat a sarunkról, mert azt éltük meg, hogy az elhangzott gondolatok és a mögöttük meghúzódó érzések túlmutatnak a négyszemközti beszélgetésen. Ezekről a megosztásokról sokkal többet kaptam, mint amire számítottam.

Köszönettel tartozom azoknak is, akik nem vállalták az interjút. Ugyan kevesen voltak, de tőlük is sokat tanultam az alkalmas idő kérdéséről, a kitarulkozás dilemmájáról és arról a feszültségről, hogy mely személyes és családi történetek tartoznak a publikus és melyek a privát területre, még annak az igei igazságnak a fényében is, hogy egyszer minden nyilvánvalóvá lesz (Lk 12,2).

Hálás vagyok a munkatársaimért, a barátaimért és a családomért, akik a szakmai segítségnyújtás mellett türelmesen meghallgattak, amikor megosztottam személyes dilemmáimat és megtorpanásaimat a nem mindig könnyen feldolgozható kutatási témámmal kapcsolatban.

És hálás vagyok mindenekelőtt Istennek, aki életutam során oly sokszor felkínálta a rendezés és a megbékélés lehetőségét. Szolgáljon ez az írás az ő dicsőségére és embertársaim boldogulására!

1. BEVEZETÉS

Érintettség

A pozitivista és posztpozitivisták kutatási paradigmáiban előírtaktól eltérően, melyek az objektivitást hangsúlyozzák, a konstruktivista-interpretatív megközelítés szerint a kutatás hitelességét és érvényességét a kutató és kutatása viszonyának egymásra való reflektálása, az adatgyűjtési és elemzési folyamatok átláthatósága adja meg.¹ Mindezek tükrében jelen bevezetésben elsősorban a kutatásom adatgyűjtési és elemzési folyamatait megelőző indikációkat szeretném ismertetni – ezzel is erősítve a kutatás hitelességét –, amelyek hozzájárultak, hogy a kutatott témával, a kollaboráció transzgenerációs hatásaival, valamint a kollaboráció feldolgozásának nehézségeivel foglalkozzam.

2006-ban védtem meg doktori értekezésemet a magángyónás témakörében.² Dolgozatom célja az volt, hogy a gyónók-bűnbánók megéléseit elemezve olyan szempontokat adjak az egyéni bűnbánat gyakorlatához, amelyek figyelembevételével az Egyház jobban be tudja tölteni ez irányú küldetését.³ Értekezésemben részletesen vizsgáltam azt a komplex folyamatot, amely a bűn felismerésétől a bűnbánaton és a bűnvalláson át a feloldozás megtörténteig, nemritkán a felszabadító érzésig vezet.

A forrásanyagot képező személyes vallomásokban azonban többször előkerült az a tapasztalat, hogy a gyónásban segítséget remélő személyek mégsem élték át a feloldozás felszabadító érzését. A kérdés alaposabb vizsgálata

¹ CHARMAZ 2000.

² *A békesség élménye. Az egyéni bűnbánat kvalitatív tartalomelemzése pasztorálpszichológiai szempontból.*

³ Az *Egyház* szó nagy kezdőbetűs használatával a kétezere éves egyetemes keresztény közösségre és hagyományra utalok. Amennyiben szükségesnek tűnik külön hangsúlyozni egy adott keresztény felekezetet, azt az adott egyház megjelölésével teszem.

fényt derített arra a tényre, hogy bizonyos esetekben a bűnvallás–feloldozás sémája nem jelentett igazi segítséget a hívek számára, még akkor sem, ha az Egyház bibliai alapokon és évezredes hagyományokon nyugvó gyakorlatot kínál tagjainak.⁴ Dolgozatomban a felmerülő kérdést a *bűnbánat* és a *szégyenérzet*, valamint a *megbocsátás* és a *kegyelemhirdetés* fogalmának tudatos és érzékeny megkülönböztetésével igyekeztem megközelíteni. Ha a bűnvallást követően a bűnbánó képes is meghallani és befogadni a feloldozás felszabadító ígét, a szégyenérzettel teli emberhez kevésbé tud megérkezni az *absolutio* üzenete. Számára inkább a kegyelemhirdetés megfelelő formája jelenthet feloldást nyomasztó érzése alól. Nyilvánvalóvá vált, hogy az imént említett probléma nem csak a szigorú értelemben vett gyónási helyzetekben jelenik meg. Az Egyház egyéb pasztorációs tevékenységeivel kapcsolatban is szükségesnek mutatkozik azon kérdés őszinte feltevése, hogy mennyire adekvátak az egyes problémákra, személyes vagy közösségi elakadásokra kínált megoldásaink. Más szóhasználatlal élve: a *terápia*, amelyet nyújtunk, illeszkedik-e a *diagnózishoz*?⁵

Különös hangsúllyal vetődött fel e kérdés 2005-ben, amikor „Szakértő ’90” aláírással egy 219 nevet tartalmazó, ismeretlen forrásból származó ügynöklista jelent meg a világhálón. Mint ismeretes, evangélikus lelkészek és egyházi elöljárók neve is szerepelt rajta.

Túl az általános érdeklődésen ezután egyre inkább foglalkoztatni kezdett az a kérdés, hogy miért nem vált igazán járhatóvá az az út, amelyet az egyház vezetése az egyházi közvélemény többségével együtt leginkább preferált már a rendszerváltás óta és különösen az ügynöklista megjelenési évétől kezdődően. Ennek értelmében a beszervezett egyházi személyeknek bűnbánatot kell tartaniuk, meg kell vallaniuk elkövetett vétkeiket, s ezt követően – és csak ebben a sorrendben – részesülhetnek feloldozásban, a szükséges konzekvenciák levonásával és a lehetséges korlátozások elfogadásával. A *Háló* című dokumentum- és tanulmánygyűjtemény előszavában a Magyarországi Evangélikus Egyház (MEE) Országos Elnöksége és Zsinatának Elnöksége a következőket írja:

„Szomorú tény, hogy a rendszerváltás idején, amelyről meggyőződéssel valljuk, hogy Istentől kapott alkalom – bibliai szóval kairoosz – volt, elmaradt az egyenes beszéd, az őszinte szó, a bűnvallás, amelyre válaszként megszülethetett volna a

⁴ CUSCHIERI 1992; DALLEN 1991; KARLSSON 1979; McCARRON 1990.

⁵ Az egyházi tényfeltárással összefüggésben CSEPREGI András is használja a *diagnózis* és *terápia* fogalmát két tanulmányában (2010; 2014).